

FORDİZMİN VE MÜHENDİSİN DÖNÜŞÜMÜ - ALİ ARTUN

TÜRKİYE'DE MÜHENDİSLER-MİMARLAR: BAZI HİPOTEZLER

I

Mühendisler, mimarlar onları toplumda diğerlerinden farklı bir toplumsal grup olarak ayırt edebilecek ve kendi içlerinde genelleştirilebilecek ortak toplumsal özelliklere sahip değildirlir. Ekonomik ilişkiler içinde farklı konumlar- da, hatta farklı üretim tarzlarına bağlı olarak yer alırlar.

II

Üretimin belirli alanlarında sermayenin birikimi, süregelen ekonomik ilişkilerde temel bir değişim, bir sıçrama yaratacak, egemen üretim tarzının kapsamı dışındaki ilişkilere son verecek bir ölçüğe erişmemiştir. Bu ilişkiler bütünüyle 'kalıntı' olarak nitelendirilemez; bir çok marjinal alanda, kapitalistleşmenin özgün yapısına bağlı olarak, böyle ilişkilerin 'yeniden üretildiği' gözlemlenebilir. Zanaatkarını andıran bu ilişkilerin, birikim sürecinin etkisi dışında 'bağımsız' olarak varlıklarını sürdürebilmeleri elbette söz konusu değildir; önemli bir bölümü bu sürecin doğrudan denetimi altında gelişir ve biçimlenir. Mimar ve mühendislerin bir bölümü böyle zanaatkarca ilişkiler içinde faaliyetlerini sürdürürler. Kapitalist toplumda birleşme değil, ayrılma, üretim araçlarının emekçiden ayrılıp emeğin karşısına bağımsız bir güç olarak, sermaye durumunda dikilmesi, olağandır. Sermayenin birikimi sürecinde küçük üretimin, küçük sermayenin, küçük işletmenin varlık koşullarını gidererek ortadan kaldırması ve üretimin her alanında emek sürecinin kapitalist örgütlenişini gerçekleştirmesi egemen olan eğilimdir. Ancak, egemen olan tarz, farklı, önceki bir tarzın kapsamındaki ilişkilerle bir arada var olabilir ve egemen eğilime rağmen, üretimin belirli alanlarında bu tür ilişkiler yaygın olabilir. Bu birlikte varoluşun koşulları, biçimleniş, varoluş süresi, v.b. bağımlı bir ülkede bağımlılık ilişkileri tarafından belirlenir. Dolayısıyla metropollerdeki kapitalist gelişme modellerini yansıtmaz. Kaldı ki, bu modellerin de küçük üretimin yok oluşunun kesin bir 'son'a ulaştığı saf tekelsel modeller halini alması mümkün değildir. Mimarlık, mühendislik bürolarında yaygın olan ilişkiler bu genellik içinde belirlenir e bu genellik içinde açıklanabilir.

Küçük mühendislik ve mimarlık bürolarındaki üretim süreci, kapitalist bir sürecin özelliklerinden çok, bir zanaatkarının özelliklerini taşır. Bu büroların büyük bir bölümünde ücretli bir mimar veya mühendis, gene önemli bir bölümünde herhangi bir ücretli yoktur. Büro sahibinin emeği belirleyicidir. Büro sahibi, üretim

araçlarının sahibi olarak hem bir kapitalist, hem de kendi kendinin ücretli işçisidir. Kendi üretim araçları ile çalışarak kendi işgücünü yeniden ürettiği gibi, yarattığı artı değer bir bölümüne de sahip çıkar. Sermayesi modern sermayeden çok, bir zanaatkarın zanaat için gerekli araçlarından, işyerinden, v.b. oluşan doğal sermayesi özelliğindedir. Büroların çoğunluğunda bir sermaye birikimi oluşmaz; işyerinde kapitalist işbölümünden eser yoktur. Bir ya da birkaç ücretlinin varlığı, kendi başına, bu durumda temelden bir değişimi belirlemez.

Küçük mühendislik, mimarlık bürolarının 70'li yıllara kadarki gelişme hızı, bu yıllarda özellikle yapı üretiminde gerçekleşen büyük şirketleşmeler, bununla birlikte modern teknolojilerin ithali ve geleneksel yöntemlerin etkinliğinin kırılmasıyla düşmeye başlamıştır. Bu durum, küçük büroların yenilerinin kurulmasına set çekerken, mevcut olanların yaşamları üzerindeki baskıyı artırmakta, kendi içlerinde zaten varolan rekabeti şiddetlendirmekte, ücretlileri ve büro sahiplerini daha güç ekonomik koşullara zorlamakta, öte yandan ücretlileşmeyi belirgin bir duruma sokmaktadır.

III

Faaliyet alanlarında sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının tehdidi altındaki küçük büroların ayakta kalabilmelerinin bir koşulu da nitelikli veya yarı nitelikli ama ucuz bir işgücü pazarının varlığıdır. Bu pazarda yer alanlar, işsizlikle, küçük bürolardaki düşük ücretli işler arasında gidip gelen genellikle yeni mezunlardan oluşur.

Küçük bürolarda işlerin düzensizliği, sürekli bir ücretli kadrosunun varlığını önler. Bu bürolardaki ücretlilerin bir bölümü çalışma yasaları dışında istihdam edilirler. Mesleki öğrenimleriyle kazanılmış olduğu varsayılan niteliklerle bir ilintisi olmayan görevler üstlenebilirler. Ücretlilerin küçük ve dağınık birimlere yayılmaları, bu birimlerde yaygın olan ekonomik ilişkilerin gösterdiği özellikler ve bunun ücretliyle büro sahibi arasındaki ilişkiye ve bilinçlerine yansımaları sendikalaşmayı ve etkili bir ekonomik mücadeleyi engeller.

IV

Esas olarak sermaye birikiminin yeterli bir ölçüğe ulaşmaması nedeniyle, emek sürecinin kapitalist örgütlenişinin henüz yerleşmediği, zanaatkarlık ilişkilerinin önemli ölçüde korunduğu bir alan yapı üretimidir. Küçük

büro sahipliğinin ve böyle bürolardaki ücretli çalışmanın en çok yapı üretimiyle doğrudan ilgili olan mimarlara inşaat, elektrik, makine mühendisleri arasında gözlenmesi tesadüfi değildir. Yapı üretimi, kapitalist ülkelerin hemen hepsinde, ürünün niteliği, pazarın karakteri, üretimin toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerince koşullandırılması, v.b. nedenlerle tekelleşmenin en geç ve zayıf gerçekleştiği, üretim süreçlerinin 'modernleştirilmesi'nin geciktiği bir alan olmuştur. Mimarlık, yapı teknikleriyle sıkı bağları, tarihinin köklülüğü, yapı üretimiyle mesleğin kendine özgü bağları ve dolayısıyla geleneksel karakterini korumaya eğilimi nedenleriyle söz konusu ilişkilerin daha güçlü olarak kendini belli ettiği bir alandır.

V

Üretimin belirli alanlarında bilimin sistemli olarak uygulanması henüz gerçekleşmemiştir. Üretime yön veren, bilimden ayrı olarak varlığını koruyan tekniklerdir; bilim bu alanlarda henüz bir üretici güç olarak etkili değildir. Dolayısıyla bilimin üretime uygulanışının bir aracı olan mühendis bu alanlarda işlevini yerine getiremez ve işlevi henüz mühendisin yerinin oluşmadığı üretici güçlerin mevcut gelişme düzenine uyarlanır.

VI

Modern mühendislik 19. yüzyılın ortalarından başlayarak olgunlaşmıştır. Sermayenin bilim üzerinde ve bilimin de üretim süreci üzerinde tam egemenliklerini kurmalarından önceki dönemde, bilimin gelişmesinde edilgen, alıcı yanı yanı ağır basıyordu. Bu dönemde, zanaatkarlıktan edinilen bilgilerin sistemleştirilmesine çaba gösteriliyor ve zanaatkarlıkla mühendislik iç içe geliyordu; geleneksel el emeğine dayanan teknik öğenin rolü daha baskındı. Bilimin önderliği ele geçirmesi, doğa bilimleri öğreniminin atölyeler ve zanaatkar derneklerinin dışında, modern üniversiteler içinde örgütlenmesiyle, birlikte 20. yüzyılın hemen arifesinde gerçekleşmiştir. Mühendis, bağımsız üreticinin, zanaatkarın yitirdiği tüm zihinsel işlevleri devralan, adeta onun bir mirasçısı olarak bu dönemde doğmuştur.

Modern mühendisler kafa ve kol emeği arasındaki kopuşun aracı ve sonucudurlar. Kendi zihinsel faaliyetlerinin de parça süreçler halinde ayrıntılaşmasıyla, emek süreçlerinin bütünlüğü üzerindeki zihinsel denetimlerini yitirerek bu kopuşu kendi içlerinde de yaşarlar.

VII

Maddi üretim alanındaki modern bir kapitalist işletmede ücretli olan mühendis üreticidir. Emeğin niteliğinin ve işgücünün değerinin farklılıklar göstermesi, bir üretim sürecinin sonuç ürününün bütün bu değişik niteliklerdeki emeğin ortak ürünü olması durumunu ortadan kaldırmaz. O halde, mühendisin emeği, salt iş-

yerinin işbölümü içindeki özel yerinden ve bununla uyumlu niteliğinden hareket edilerek artı değer yaratılması dışında görülemez ve üretici olmayan kategorisinde tanımlanamaz. Ancak kendi başına, ücretli ve üretici olması, onun toplumsal belirlenmesini açıklamakta yeterli değildir. Mühendislik, sermayeye ait olan ve sermayeye özgü özellikler taşıyan yönetim ve denetim işlevinin gerçekleştirildiği otoriter yönetim yapısıyla bütünlenir. Mühendis, sermaye adına emir ve kumanda yetkisine sahiptir. İşyerinde, kafa ve kol emeği kutuplaşması içinde kafa emeğini temsil eder. Ancak bu kutuplaşmayı şiddetlendiren, ayrıntıda işbölümünün kafa emeğine de uygulanması ve mühendislik faaliyetlerinin de makineleşmesi sürecinde, bulunduğu kuttuptan uzaklaşmaya başlar; mühendislik giderek kitlesel bir karakter kazanır. Kapitalist işletmelerde emek süreçlerinin örgütlenmesi, gelişmiş modellerine kıyasla önemli farklar gösterir. İşletme içi işbölümünde ayrıntılaşma çok daha geri durumdadır. Yönetim, henüz, çok sayıda uzmanın çalıştığı, çeşitli bölümleri ve alt bölümleriyle geniş bir şebekeye yayılmış başlı başına bir örgüt durumunu kazanmamıştır ve kitlesel bir görünüm taşımaz. Sonuç; sermayeye ait yönetim ve denetim işlevleri büyük ölçüde ayrıcalıklı durumlarını koruduğu için, mühendis de bu ayrıcalıklardan yararlanır; sermayeye ait işlevleri temsil ederken etkinliğini yitirmemiştir, bu yönden sermayeyle bağı belirgindir.

VIII

Devletin bir kapitalist olarak belirlediği üretim alanları dışında, devlet cihazında görevli olan mühendis bir bürokrat kimliğine bürünür. Doğrudan mesleğiyle ilgili öğeler onu bürokratik yapı içinde bir kademeye oturtmanın dışında ikincil kalır. Pek çok durumda mesleğiyle ilgili bilgilerin büyük bir bölümü, hatta tamamı görevini yürütmesi için gerekli değildir. Bir bürokratin özel işi ve buna bağlı olarak özel çıkarları, devletin işlevleri ve çıkarlarıyla uyumludur. Varlığı bürokrasinin kendi yer aldığı dalının varlığını belirler. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaması, maaşı dışında bir gelirin bulunmaması ve bu gelirin düzeyinin büyük ölçüde üretim alanındaki ücretlere tabi olması, onun toplumsal ilişkiler ağı içindeki yerinin belirlenmesinde ağırlıklıdır. Ancak maddi üretim alanı dışında kaldığından, gelirin bir ücret ilişkisi içinde değil, bu alanda yaratılan değerlerin yeniden dağılımı sonucunda elde eder. Devlet görevlisi mühendisin, bir bürokrati tanımlayan belli başlı özelliklerden ve belirli bir toplumda bürokraşiye özgün karakterini kazandıran tarihi özelliklerden arınmış olduğunu varsaymak için temel bir gerekçe yoktur. Ancak mühendisler daha çok bu bürokratik yapı dışında, devletin üretim alanında kapitalist olarak belirlediği işletmelerde görev alırlar ve durumları kapitalist bir işletmedekinden esas olarak değişik sayılmaz.

farklı konumları arasında egemen olan ücretlileşme doğrultusundaki gelişmeye rağmen, hâlâ, geniş denebilecek bir geçiş olanağına, toplumsal hareketliliğe sahiptirler.

X

Mühendisin mesleki öğreniminde edinmiş olduğu bilgilerin önemli bir bölümü, ekonomik ilişkiler içinde boşlukta kalır, pratik karşılığını bulmazsa. Çünkü öğrenimi, o ekonomik ilişkilerin gerçekteki durumuyla uyum içinde değildir. Öğrenimi, toplumsal ve teknik işbölümünün farklı bir örgütlenişine paralel bir eğitim modeli üzerine, ithal edilmiş bir model üzerine oturtulmuştur. Dolayısıyla, mevcut olan toplumsal ve teknik işbölümü içinde, edinmiş olduğu mesleki öğrenimle uyumlu bir konumu genellikle bulamaz.

XI

Teknoloji ithalinin bir sonucu da yabancı teknik uzmandır. Teknoloji, bir takım makineleri ifade etmez, bir üretim sürecini açıklar. Bir üretim sürecinin gerçekleşmesi, doğal olarak, o sürecin örgütlenişine, sürecin uygulandığı işbölümüne uyacak nitelikte işgücünü gerektirir. İthal edilen modern bir teknolojinin uygulanabilmesi için, özellikle üretim sürecine ilişkin zihinsel faaliyetlerin merkezleştiği yönetim örgütünde yer alabilecek ve ancak bu teknolojinin kaynağı olan ülkelerden sağlanabilecek belirli uzmanların, geçici dönemler içinde de olsa, istihdam edilmeleri zorunlu olur.

XII

İşsizlik kapitalist birikimin zorunlu bir ürünü ve ön koşuludur. Genel olarak, emekçi kitleleri işsizliğe zorlayan aynı nedenler, işgücü pazarıyla bütünleştikleri ölçüde, mimarları ve mühendisleri de 'yedek sanayi ordusu' içinde yer almaya zorlayan esas nedenlerdir.

XIII

Mühendislerin ve mimarların, mülksüzleşme, ücretlileşme, toplumsal kutuplaşma dışında kalmaları düşünülemez. Ancak bu süreçlerin gerçekleşme ve etkinleşme koşulları ve süreleri, uluslararası işbölümüne bağlı olarak biçimlenen ekonomik ilişkilerin özgün yapısı içinde belirlenir.

XIV

Kapitalist toplumsal gelişmenin genel eğiliminin bazı 'yeni', 'orta', 'ara' toplumsal gruplar doğurma ve uzun dönemde bunları gidererek genişletme doğrultusunda olduğu öncülüğünden hareket eden, mühendislerin de bunlardan birini oluşturduğunu veya bunlara dağıldığını belirten tezler, varolan toplumsal kutuplaşmayı özde yadsırlar.

XV

Kapitalist üretim süreçleri dışında üretimde bulunabilmeleri, kapitalist üretim sürecinde üretici olarak yer aldıklarında kafa emeğinin yönetimindeki temsilcileri olmalarından gelen ayrıcalıklarını henüz yitirmiş olmaları, devletin maddi üretim dışı faaliyetlerinde temsil edildiklerinde bir bürokrattan ayırt edilmemeleri, ayrıca, kapladıkları farklı konumlar arasında bir hareketliliğe sahip olmaları, mühendisler ve mimarlar arasında küçük burjuva ideolojisinin yaygın olmasını açıklayan başlıca faktörlerdir.

Farklı toplumsal konumları, bir ölçüde, işçi sınıfı ve burjuvazinin düşüncelerinin oluşturduğu iki zıt kutup arasında yayılan küçük burjuva düşüncesinin geniş spektrumunda temsil edildikleri farklı çizgilerde yansır.

XVI

Zihinsel ve bedensel faaliyetleri ve yapısıyla makinenin bir parçası halini almış ve özel işine zerrece ilgi duymayan ayrıntıda iş gören bir işçiye kıyasla, üretim süreçlerinin bütünsel kavrayışına sahip olan mühendis mesleğine ve özel işine bağlıdır. O, zanaatkarın mesleğine tutkunluğunun günümüzdeki simgesidir ve bu durumunu bir 'üstünlük' olarak değerlendirir.

